

Metodologické problémy skúmania histórie slovenskej sociológie¹

Robert Klobucký²

Sociologický ústav SAV, Bratislava

Methodological Issues of Studying the History of Slovak Sociology. This study compares two methodological approaches towards the examination of the history of sociology. The first one, the systematisation of sociological theories, deals mainly with the analysis and systematisation of sociological knowledge. The second approach is directed primarily at the history as such, and is therefore more descriptive. On the other hand, it also enables one to uncover the development contexts of sociology as a scientific discipline. The author suggests that the historic approach contributes more, because the systematisation of sociological theories has a higher significance for the investigation of the development of sociology in larger units (for example, within whole world, a continent, or in countries rich in sociological production). In the next part, it is argued that in respect to the particularities of Slovak sociology (i.e. an important influence of non-scientific factors, scarce sociological theory, the "unimportance" of Slovak sociology, influence from other national sociologies) it is advantageous to take a historical approach and focus mainly on the relevant nexus of its development and interaction with society.

Sociológia 2005 Vol. 37 (No. 2: 177-196)

Úvod

V tejto štúdii sa pokúsím porovnať dva rozličné metodologické prístupy k skúmaniu histórie sociológie. Prvým z nich je systematizácia sociologických teórií, ktorá sa zaoberá predovšetkým analýzou a následne systematizáciou sociologických poznatkov. Tento prístup je pomerne tradičný a pri tematizovaní histórie sociológie sa často využíva. Druhý prístup k skúmaniu sociologickej minulosti sa zameriava viac na samotnú históriu, je teda deskriptívnejší, ale na druhej strane odhaľuje všetky kontexty vývoja sociológie ako vedeckej disciplíny. Dichotómia týchto dvoch prístupov v sociológii postupne začala byť zrejماً najmä v osemdesiatych rokoch minulého storočia, keď sa o možných heuristických prínosoch jedného či druhého prístupu viedol spor na stránkach amerického časopisu *Sociological Theory*.

Moja základná téza znie, že historizujúci prístup je pre skúmanie slovenskej histórie sociológie heuristicky prínosnejší, pretože systematizácia sociologických teórií má väčší význam pri sledovaní vývoja sociológie vo väčších celkoch (či už celosvetovo, alebo kontinentálne, prípadne v krajinách s bohatou sociologickou produkciou). V ďalšej časti štúdie sa teda pokúsím dokázať, že vzhľadom na špecifiká vývoja slovenskej sociológie – veľký vplyv mimovedných faktorov, pomerne málo sociologickej teórie, „malosť“ slovenskej sociológie, vplyvy iných

národných sociológií – je výhodnejšie pristupovať k nej viac historicky a zamerať sa predovšetkým na všetky relevantné súvislosti jej vývoja a na jej vzájomnú interakciu so spoločnosťou.

Význam histórie sociológie

Identita každej vedeckej disciplíny sa odvíja nielen z jej prítomnosti a aktuálne dosahovaných výsledkov, ale i z jej histórie. Pre humanitné vedné disciplíny a teda i pre sociológiu je história o to dôležitejšia, že práve pomocou nej možno kriticky analyzovať nielen jej vedecký vývoj, ale i v čase sa meniacu identitu. Sociológia sa pomocou svojej historiografie neustále sebakonstruuje a tento proces je tak nevyhnutný pre jej vedeckú identitu, ako i pre jej ďalšie smerovanie. (Alijevová, D., 1989)³

Jerzy Szacki (Szacki, J., 1981, s. 250-251) rozoznáva sedem rozličných motivácií, ktoré vedú sociológov k štúdiu histórie svojej vedy:

1. História sociológie slúži na posilnenie skupinovej identity sociológov. Vzťah k sociologickým klasikom tak napríklad pomáha preklenúť jej súčasnú heterogenitu.
2. História sociológie sa často používa na objasnenie toho, čo vlastne sociológia je.
3. História sociológie slúži na evaluáciu súčasných hodnôt minulých koncepcií, na ktoré sa nazerá zo súčasného uhla pohľadu.
4. História sociológie slúži na kumuláciu nadobudnutého poznania.
5. História sociológie je často prostriedkom na usporiadanie a klasifikáciu disciplíny.
6. Veľa sociológov v súčasných teoretických diskusiách na posilnenie svojich pozícií používa argumenty z histórie sociológie.
7. História sociológie je skúmaná kvôli tomu, aby sa objasnil jej status a prepojenia na ideológiu a praktický život v rozličných historických podmienkach.

Mimoriadne zaujímavá je práve posledná Szackeho motivácia. Sociológia sa totiž dá skúmať i ako aktér sociálneho sveta, ktorý sa snažil a snaží aktívne svet pretvárať. Na tieto pokusy a počiatočné priame prepojenie sociológie na sociálne hnutia upozorňujú viacerí autori.

Charakteristickou črtou myslenia 19. storočia bolo silné presvedčenie, že sociológia môže nielen pomôcť pochopiť a vysvetliť svet, ale i prispieť k vylepšeniu morálky a etiky spoločnosti a svojím spôsobom tak nahradiť teológiu a filozofiu a bude viesť a kontrolovať spoločnosť podobne, ako prírodné vedy ovládnu a budú kontrolovať prírodu. (Kaesler, D., 1999) Toto presvedčenie úzko súviselo s dramatickými zmenami v spoločnostiach a s nástupom modernity.

Immanuel Wallerstein upozorňuje na to, že bez oddelenia štátu a spoločnosti by rovnako nevznikli, tak ako ich poznáme, sociálne hnutia, ako i sociálne vedy. Na

¹ Príspevok je súčasťou riešenia grantového výskumného projektu VEGA č. 2/4093/04 *Hlavné tendencie vývoja sociológie na Slovensku pred a po roku 1948*.

² Korešpondencia: Mgr. Robert Klobucký, Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. Tel.: +421-2-5296 4355, kl. 103, fax: +421-2-5296 1312, e-mail: robert.klobucky@savba.sk

³ „Význam tohto neustáleho historiografického sebakonstruovania sociológie ako pomerne mladej vedy sa dá len ťažko preceniť, najmä keď vezmeme do úvahy krízu identity, ktorú sociológia ako veda neustále prežíva. Práve preto nadobúda sebakonstruovanie sociológie, ktoré pôvodne vzniklo ako vedľajší produkt historiosociologického opisu a klasifikačnej analýzy existujúcich sociologických teórií, na samostatnosti a význame.“ (Alijevová, D., 1989, s. 37)

spoločnosti sa v 19. storočí nazeralo ako na kolektívne entity, ktoré postupujú po paralelných cestách rovnakým smerom. Tento postup sa nazval „pokrok“ a bol merateľnou (alebo aspoň opísateľnou) charakteristikou spoločností. (Wallerstein, I., 1984, s. 106) Sociálne vedy a predovšetkým sociológia sa zamerali nielen na meranie tohto pokroku, ale i na jeho možné ovplyvňovanie a konštruovanie. V histórii sociológie by teda malo ísť nielen o analýzu rozličných kontextov, ktoré vplývali na sociológiu, ale i na vplyv samotnej sociológie na spoločnosť.

Motivácie a teda i prístupy k skúmaniu histórie sociológie môžu byť rôzne. Nie všetky sa však dajú spájať a v niektorých prípadoch je omnoho produktívnejšie zamerať sa iba na niektoré z nich.

Pri texte, ktorý je primárne zameraný na históriu sociológie, by sa mali vylúčiť hodnotovo zaujaté postoje – teda zámerom textu nemôže byť obhájenie súčasnej výskumníkovej pozície, obhájenie a sledovanie iba istej verzie sociológie (teda vedomé konštruovanie jej identity pomocou jej histórie) alebo verzia sociológie ako „hrdinskej vedy“ – vedy, ktorá stála v každom okamihu histórie zo súčasného pohľadu na správnych pozíciách. Takéto prístupy sú pri písaní o histórii sociológie pomerne časté a ich apriórne predpoklady falzifikujú historickú skutočnosť a nenapomáhajú kritickej sebareflexii disciplíny.

Z heuristického hľadiska je zaujímavejšie zamerať sa v histórii sociológie na jej rozličnosť, nespojitosť a niekedy až fragmentálnosť ako tematizovať vopred stanovenú predstavu o tom, čo sociológia je a túto predstavu potom napĺňať vyhovujúcimi historickými osobnosťami a dielami. Vyhovujúcejšou motiváciou pre písanie dejín sociológie je poznanie vzťahu vedy a spoločnosti v rozličných historických obdobiach. Tento vzťah si zaslúži byť skúmaný, pretože nám odкрýva nielen historickú identitu sociológie, ale rozširuje i naše poznanie o vývoji spoločnosti o doteraz málo opísanú rovinu.

História sociológie a systematizácia sociologických teórií

Funkcie histórie sociológie, ale i od nich sa odvíjajúce prístupy k histórii sociológie možno rozdeliť na dve základné oblasti. Primárnou funkciou historiografie je „...registrovať, zapisovať udalosti, ktoré sa udiali v procese historického vývoja danej vedy v určitej chronologickej postupnosti“. (Alijevová, D., 1989, s. 33) Túto funkciu historiografie nazýva Alijevová „deskriptívno-registračnou“. Ďalšou úlohou historiografie vedy je analýza zhromaždeného empirického materiálu. Táto „analyticko-diskriminačná“ (s. 34) funkcia historiografie zabezpečuje systematizáciu poznatkov v danej vede.

História sociológie sa však často obmedzuje na „analyticko-diskriminačnú“ funkciu bez adekvátneho poznania jej vývoja so všetkými svojimi protichodnosťami. „História sociológie je málokedy zobrazovaná ako história. Ak história znamená časovo prepojenú, chronologicky a kontextuálne situovanú dynamiku výsledkov, sociológia sa zdá byť v mnohých učebniciach výhradne ahistorická. História

sociológie si predsa len zaslúži byť seriózne braná ako dynamický proces.“ (Gerhardt, U., 2002, s. 6)

Problémom pri striktne historizujúcom prístupe k histórii sociológie je jej multilineárny vývoj. Okrem rozšíreného presvedčenia, že sociológia je multiparadigmálna veda a s tým súvisiacimi ťažkosťami s kumulatívnosťou jej výsledkov, bola sociológia už od svojich počiatkov rozdelená na dve časti: na empiricko-štatistickú a na teoretickú. V tejto súvislosti sa samozrejme tiež objavujú otázky predmetu sociológie, jej definície či identity. O týchto problémoch sa v minulosti často diskutovalo, ale práve pre multiparadigmálnosť sociológie zostávajú stále otvorené. V konečnom dôsledku však identitu sociológie vytvárajú vedci, ktorí sú v súčasnosti ako sociológovia akceptovaní vo vedeckej komunite, a historici sociológie, ktorí sociológiu rekonštruujú v minulosti. Táto re-konštrukcia sa dá len veľmi ťažko robiť podľa vopred stanovených kritérií, ktoré sa vzťahujú takmer vždy na súčasný stav poznania a nereflektujú historické okolnosti a vývoj vedeckej disciplíny.

Presvedčenie, že história sociológie sa dá redukovať na systematizáciu jej teórií, je pohodlným východiskom, ktoré nakoniec sociológiu redukuje na perspektívu súčasného poznania a vyhýba sa problémom spojeným s jej identitou v minulosti. Štúdium histórie sociológie je pritom intelektuálne prínosné práve pre tieto otvorené otázky, ktoré nielen dovoľujú, ale i priamo vyzývajú ku kontextuálnemu a metasociologickému prístupu.

Podobne sa vyjadruje i Jerzi Szacki: „...História sociológie je často menej sociologická ako história iných disciplín. Veľa sociológov pokladá históriu sociológie za vývoj čistej teórie a zabúda na sociológiu poznania, vedy, ideológií a na veľa iných sociologických subdisciplín spojených s formovaním a propagovaním poznania.“ (Szacki, J., 1981, s. 253)

Rozličné prístupy k histórii sociológie opísal už v roku 1967 Robert Merton (Merton, R., 2000), ktorý rozlišuje medzi históriou sociológie a systematizáciou sociologických teórií. Systematizácia sociologických teórií predstavuje výber a zhromažďovanie tých častí predchádzajúcich teórií, ktoré prežili test empirickým výskumom a môže teda slúžiť súčasníkom ako zdroj aktuálnych poznatkov.⁴ História sociológie naproti tomu zahŕňa aj „slepé uličky“ vo vývoji sociológie, ktoré sa v svetle súčasného poznania zdajú zastaralé, ale v čase svojho vzniku ju ovplyvňovali. Rakúsky sociológ Gerald Mozetič v tejto súvislosti výstižne hovorí o „heterodoxnej“ histórii sociológie. (Mozetič, G., 2002) Hlavnou úlohou histórie vedy by mala byť snaha pochopiť, „...aký bol skutočný vývoj v tej či onej vede alebo v komplexe vied a nie iba snaha podať prehľad vedeckej teórie v chronologickom slede“. (Merton, R., 2000, s. 10) Merton upozorňuje, že tieto dva prístupy by mali byť vždy oddeľované a rozpoznávané ako odlišné: „História a systematika vedeckej teórie môžu byť uvedené do súvislosti, až keď sa uzná ich odlišnosť.“ (Merton, R., 2000, s. 10)

⁴ Pri systematizácii sociologických teórií sa vynára problém rozličných klasifikačných kritérií. Funkčnosťou rozličných klasifikačných prístupov sa zaoberá napríklad D. Alijevová. (Alijevová, D., 1989, s. 46-61)

Aj R. Stephen Warner (Warner, R. S., 1985) charakterizuje základné rozlíšenie medzi systematizáciou teórie a históriou: „Teória je, pokiaľ možno, orientovaná na vysvetlenie a pochopenie spoločnosti, história je orientovaná na skúmanie a pochopenie sociológie.“ (s. 21-22) Historik sociológie sa musí zaoberať nielen sociologickými textami, ale i politickými a demografickými trendmi, zdrojmi financovania vedy, inštitucionálnym usporiadaním vedy alebo širšími skúsenosťami generácií. (s. 22)

Tiež Robert Alun Jones upozorňuje na možné nebezpečenstvá zmiešavania týchto dvoch prístupov. (Jones, R., A., 1983) Používa ťažko preložiteľný termín historika Herberta Butterfielda „Whiggish history“, ktorým opísal tendenciu amerických historikov „...stáť skôr na strane protestantov a whigov ako na strane katolíkov a toriovcov, byť na strane revolúcie, ak bola úspešná, vyzdvihovať „pokrok“ v minulosti a takto vytvárať rozprávanie, ktoré implicitne schvaľuje, ak nie priam glorifikuje súčasnosť.“ (s. 448) Je to vlastne typ „prezentizmu“, ktorý sa snaží pochopiť a opísať minulosť zo súčasných pozícií. To je prípad sociologických učebníc, ktoré veľmi často prezentujú len taký historický prehľad sociologických myšlienok, ktorý prispieva k aktuálnemu riešeniu zvolenej tematiky. Takto sa vlastne minulosť sociológie prezentuje ako veľmi podobná súčasnosti (s podobným súborom riešených problémov, s podobnými pravidlami a zásadami) a vytvára sa zdanie pevnej identity a rastu poznania. Jones upozorňuje, že žiadna iná história nebola postihnutá takýmto typom uvažovania viac ako história vedy. (s. 454)

Obrat v uvažovaní o histórii vedy nastal po Kuhnovej práci *Štruktúra vedeckých revolúcií* (Kuhn, T. S., 1981), prvýkrát publikovanej v roku 1962. Pod jej vplyvom sa začali formovať nové prístupy, ktoré Jones nazval *novými dejinami sociológie*. Tieto *nové dejiny* sú však univerzálnejším fenoménom a presadzujú sa v celej histórii vedy.

Kuhn svojou prácou upriamil pozornosť na sociálnu podmienenosť vedeckého poznania. Zatiaľ čo však Kuhna zaujímala len takmer uzavretá komunita vedcov a sociálne procesy vo vnútri tejto komunity, jeho nasledovníci rozšírili sociálny kontext vedy na celú spoločnosť. Tak sa v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia vyvinul spor medzi „externalistami“ a „internalistami“. (Applebyová, J. – Huntová, L. – Jacobová, M., 2002, s. 144) Internalisti boli presvedčení o tom, že k historickému vývoji vedy „...dochádzalo zásluhou vynakladaného empirického úsilia a rozvoja pravidiel logiky. S tým, čo sa označuje ako sociálne, nemala história vedy nič spoločné. Hrdinovia vedy boli na piedestál vyzdvihnutí preto, že boli skutočnými hrdinami, inteligentnejšími a viac tvorivými ako ostatní.“ (s. 144) Externalisti sa orientovali predovšetkým na sociálny kontext, „...snažili sa vedcom rozumieť vo vzťahu k vládám, cirkvám, náboženským presvedčeniam, politickým ideológiám, dokonca z hľadiska ich sociálno-pohlavnej totožnosti a hnutelného či nehnuteľného majetku“. (s. 145) Vo vyhrotenej podobe sa prvá z týchto pozícií približuje k popperovskému *logickému pozitivizmu*, ktorý kladie dôraz na vedeckú

logiku a jej vývoj⁵ a druhá je *sociálnym konštruktivismom*, ktorý má ambície preukázať spoločenskú podmienenosť (skonštruovanosť) každého vedeckého bádania. (s. 155) Toto sú však dve extrémne pozície a v súčasnosti sa presadzuje skôr komplementárny prístup, ktorý sa vyhýba nebezpečenstvám relativizmu, ktorý vyplýva zo sociálneho konštruktivismu, ale i nebezpečenstvám „hrdinského obrazu vedy“, ktorý má sklon produkovať logický pozitivizmus a ešte pred ním osvietenecský model vedy. (s. 161-164) Komplementárny však v prípade histórie sociológie vzhľadom na Mertonovo metodologické upozornenie znamená síce dopĺňajúci sa, ale zároveň oddelený prístup k skúmaniu histórie sociológie.⁶

Analógiou sporu medzi externalistami a internalistami bola v sociológii debata o historizujúcom prístupe (spor medzi prezentistami a historicistami), v ktorej na stránkach časopisu *Sociological Theory* vystúpili Steven Seidman (Seidman, S., 1985), Robert Alun Jones (Jones, R. A., 1985), R. Stephen Warner (Warner, R. S., 1985) a Stephen P. Turner (Turner, S. P., 1985). Tento spor analyzovala Dilbar Alijevová (Alijevová, D., 1989, s. 43-46), ktorá sa sústredila predovšetkým na argumentáciu Stevena Seidmana a jeho obhajobu prezentizmu. (s. 44) Upozornila tiež na istú syntézu prezentistických a historicistických stanovísk, ku ktorej sa prepracovali najmä umiernení predstavitelia prezentistického prístupu. (s. 45)

Steven Seidman (Seidman, S., 1985) podal prehľad tohto sporu, kde jednu stranu nazval historicisti a druhú prezentisti. Prezentisti sa podľa neho snažia upozorňovať na skrytú kontinuitu vývoja sociológie, interpretujú sociologické texty z minulosti vzhľadom na súčasný teoretický kontext a ich texty sú rozprávaním o vedeckom pokroku. Historicisti sa snažia pochopiť sociologickú minulosť predovšetkým v kontextoch jej doby. (s. 13-14) Tento prístup Seidman kritizuje – podľa neho striktný kontextualizmus nie je možný prinajmenšom preto, lebo súčasnosť štrukturuje náš pohľad na minulosť už len výberom problémov a textov, alebo kvôli tomu, že „...determinácia toho, čo konštituuje intelektuálny obsah textu alebo práce, závisí od koncepcie vedy, pomocou ktorej opisujeme danú prácu“. (s. 16) Samozrejme táto

⁵ Popper vyvinul koncept „metafyzického realizmu“, ktorý tvrdí, že „...realizmus vedy nespočíva v nejakom naivnom súlade medzi myslou vedca a svetom, ktorý je podrobovaný empirickým skúškam, ale v pravidlách logiky, vo falzifikácii a verifikácii“. (Applebyová, J. – Huntová, L. – Jacobová, M., 2002, s. 143) Popperov model vedy sa tak rozvíja v súlade s vlastnými logickými pravidlami (podľa logiky presahujúcej dejiny) a izoluje sa tak od vonkajších vplyvov ideológií.

⁶ Popper vyvinul koncept „metafyzického realizmu“, ktorý tvrdí, že „...realizmus vedy nespočíva v nejakom naivnom súlade medzi myslou vedca a svetom, ktorý je podrobovaný empirickým skúškam, ale v pravidlách logiky, vo falzifikácii a verifikácii“. (Applebyová, J. – Huntová, L. – Jacobová, M., 2002, s. 143) Popperov model vedy sa tak rozvíja v súlade s vlastnými logickými pravidlami (podľa logiky presahujúcej dejiny) a izoluje sa tak od vonkajších vplyvov ideológií.

konceptia vedy je súčasná, a tak je prísny kontextualizmus diskutabilný. Seidman sa preto prihovára za „vývojovú históriu“, ktorá je teoretickou rekonštrukciou minulosti a ktorá rozlišuje medzi jednotkami analýzy (individuálni sociológovia, školy, národné sociológie a pod.) a medzi internými a externými faktormi, ktoré ovplyvňujú vývoj sociológie.

Robert Alun Jones (Jones, R. A., 1985), ktorý je zástancom *nových dejín sociológie*, argumentuje v prospech historizujúceho prístupu a podobne ako R. Stephen Warner (Warner, R. S., 1985) upozorňuje na platnosť už spomínaného Mertonovho argumentu o nutnosti odlišiť systematizáciu teórií od histórie sociológie. Napokon i Stephen P. Turner (Turner, S. P., 1985) odmieta Seidmanovu argumentáciu s tým, že jeho „vývojová história“ je istým druhom mýtu.

Nové dejiny sociológie, ako ich definuje Jones (Jones, R., A., 1983, s. 458), sa dajú charakterizovať striktne historizujúcim prístupom, dôrazom na kontexty, na spoločenské prostredie, v ktorom sa sociologické myslenie formovalo. Ďalšími charakteristikami sú: snaha rozlišovať medzi cieľmi a funkciami histórie sociológie a súčasnej systematizácie sociologických teórií; snaha rozšíriť historický výskum i o menej známe (i nepublikované) texty; pokus o generalizáciu všeobecných vzorov myslenia a menej zameranie sa na veľké postavy a veľké diela (intelektuálne inovácie sa menej podobajú zjaveniu sa novej pravdy, skôr je to komplexný rast myšlienok, teórií, prístupov a faktov); zámer skôr pochopiť ako súdiť; viac sa sústreďiť na sledovanie myslenia v kontexte svojej doby ako na jeho dosah na súčasnosť; snaha študovať históriu v prvom rade pre ňu samu, až neskôr skúmať jej možné implikácie pre súčasnosť; a v neposlednom rade uvedomovať si, že sociálne a sociologické teórie nie sú spoločensky neukotvené intelektuálne abstrakcie, ale je to sociálne konanie, ktoré reaguje na špecifické podmienky, potreby, ciele, a preto sa netreba zamerať iba na výpoveď samotných textov, ale i na zámyery autora a kontexty.

Tento metodologický prístup sa tiež spája s rastúcim záujmom o národné tradície sociológie. Práve tu sa dá efektívne využívať podmienka analyzovať sociologické myslenie v kontexte vývoja spoločnosti. Špecifiká jednotlivých sociokultúrnych priestorov a myšlienkových tradícií tej ktorej spoločnosti sa premietajú i do vývoja národných sociológií. Abstrahovanie od týchto kontextov a jednoduchá systematizácia sociologických teórií nemá v prípade skúmania národných sociológií heuristické opodstatnenie. Sociologické myslenie bolo v svojich teóriách vždy v zásade internacionálne a systematizácia jeho teórií pre účely aktuálneho poznania sa tak nedá obmedziť na národný rozmer. Národné špecifiká jednotlivých sociológií sa naopak nedajú vysvetliť čistou systematizáciou teórií, bez analýzy konkrétnych spoločenských podmienok. *Moja základná téza teda znie, že historizujúci prístup je pre skúmanie slovenskej histórie sociológie heuristicky prínosnejší.* Tým sa samozrejme nevyklucuje možnosť systematizujúceho prístupu, ale ten má väčší význam pre dejiny sociológie ako celosvetového celku.

Možným protiargumentom k tejto téze je tzv. indigenizácia súčasnej svetovej sociológie, čiže jej regionalizácia, „potuzemštenie“ i „...z hľadiska presadzovania

alternatívnych epistemologicko-teoretických a výskumných praktík“. (Alijevová, D., 1991, s. 275) Zdá sa však, že tento trend sa týka predovšetkým krajín tretieho sveta (a nie Slovenska), ktoré sa snažia emancipovať od myšlienkových stereotypov európskej a americkej sociológie a viac prihliadať na vlastnú odlišnú sociálnu skutočnosť.

Treba tiež upozorniť na paradox, že historizmus v prístupoch *nových dejín sociológie* je nehistoricistický (napriek možno zavádzajúcemu označeniu jeho stúpcov ako historicistov, ako to robí napr. Seidman) – v takom význame pojmu historicizmus, ako ho používa Karl R. Popper (Popper, K. R., 1994), teda ako snahu o výklad stavu spoločnosti na základe poznania historických nutností, ktoré sa zároveň majú stať nástrojom pre predpoveď budúceho stavu spoločnosti. Takéto ambície historizmus *nových dejín sociológie* nemá, jeho analýzy sú smerované skôr do minulosti ako do budúcnosti či súčasnosti. *Nové dejiny sociológie* navyše spĺňajú Popperov metodologický predpoklad: v histórii treba podrobne sledovať „logiku situácie“ spojenú s analýzou spoločenských hnutí.⁷ (s. 115) Pri takomto metodologickom prístupe nejde o celostné postihnutie historickej situácie, ale používa sa „...a priori selektívny prístup k histórii“ (s. 116), teda písanie o tej histórii, ktorá nás zaujíma. Samozrejme i tu treba brať do úvahy všetky fakty, ktoré sa týkajú zvolenej oblasti a vzťahujú sa na zvolené stanovisko jej skúmania. *Nové dejiny sociológie* sa teda na jednej strane vyhýbajú kritizovaným prvkom historicizmu a na druhej strane tiež naivnému a nielen Popperom (a tiež Mertonom) kritizovanému zvyku redukovať históriu (Popper hovorí presnejšie o politickej histórii) na veľké činy veľkých jednotlivcov. Tento prístup je aj v histórii sociológie používaný veľmi často a dejiny sociológie sa tak často redukujú na prehľad prác významných sociologických autorít, prípadne ich škôl, „...na kritické zhrnutie skorších teórií“ (Merton, K. R. 2000, s. 9)⁸. *Nové dejiny sociológie* sa však od Popperovho prístupu zásadne líšia v cieľoch: tam, kde chce Popper hľadať univerzálne platné zákony (Popper, K. H., 1994, s. 82), *nové*

⁷ „Potrebujeme metodologickým individualizmom podložené štúdie spoločenských inštitúcií, pomocou ktorých sa dajú šíriť myšlienky a ovládať jednotlivci, štúdie spôsobu, akým môžu vzniknúť nové tradície, ako tradície fungujú a ako sa rúcajú. Inými slovami naše individualistické a inštitucionálne modely takých kolektívnych entít ako národov, vlád alebo trhov budú musieť byť doplnené modelmi politických situácií rovnako ako modely spoločenských hnutí, ku ktorým patrí napr. vedecký a priemyselný pokrok.“ (Popper, K. R., 1994, s. 115)

⁸ „...Potrebujeme metodologickým individualizmom podložené štúdie spoločenských inštitúcií, pomocou ktorých sa dajú šíriť myšlienky a ovládať jednotlivci, štúdie spôsobu, akým môžu vzniknúť nové tradície, ako tradície fungujú a ako sa rúcajú. Inými slovami naše individualistické a inštitucionálne modely takých kolektívnych entít ako národov, vlád alebo trhov budú musieť byť doplnené modelmi politických situácií rovnako ako modely spoločenských hnutí, ku ktorým patrí napr. vedecký a priemyselný pokrok.“ (Popper, K. R., 1994, s. 115)

dejiny sociológie sa obmedzujú na kontextuálne a situačne podmienené zovšeobecnenia, Popperovými slovami „historické interpretácie“. (s. 116-117))

Metodologické prístupy k dejinám slovenskej sociológie

V prostredí slovenskej sociológie sa metodologickým aspektom skúmania jej histórie nevenovalo veľa autorov. Napokon i samotná história slovenskej sociológie nie je doteraz komplexne spracovaná.

Vývoj sociológie na Slovensku v druhej polovici 20. storočia bol determinovaný predovšetkým politickým režimom, ktorý tu vládol v rokoch 1948 – 1989. Je príznačné, že pod mocenským dohľadom tohto režimu sa otázkam skúmania histórie slovenskej sociológie venovala výraznejšia pozornosť iba v krátkom období odmäku koncom šesťdesiatych rokov, keď vznikla rozsiahla monografia Alexandra Hirnera (ktorá ale už v normalizačných rokoch nemohla byť publikovaná) (Hirner, A., 1970a), zborník príspevkov, ktoré sa zaoberajú koncepciou dejín československej sociológie (kol., 1968), ako i štúdie mapujúce obdobie rokov 1945 – 1948 s dôrazom na Štefánkovu sociografickú školu (Ollík, T., 1970) či obnovu sociológie po jej násilnej likvidácii. (Pašiak, J., 1969)

Najvýznamnejším spracovaním histórie slovenskej sociológie je doteraz Hirnerova monografia *Československá sociológia do r. 1948*. (Hirner, A., 1970a) Tento rozsiahly text (509 strán formátu A4) však nikdy nebol publikovaný a zostal interným materiálom Sociologického ústavu SAV v Bratislave.⁹ Podrobnejšie sa rozboru tohto diela venujem inde (Klobucký, R., 2000), na tomto mieste sa len pokúsím naznačiť Hirnerov metodologický prístup k skúmaniu histórie slovenskej sociológie. Hirner sociológiu definoval pomocou arbitrárných kritérií a jej vývoj potom hodnotil na základe napĺňania týchto kritérií. Tento prístup zároveň implikoval i konštruktívny rozmer Hirnerových historiografických prác: v nich sa totiž vytvárala identita sociológie ako samostatnej vednej disciplíny. Takýto prístup v sebe obsahuje pozitíva i negatíva. Na rozdiel od sociálneho definovania identity sociológie (t. j. sociológia je to, čo za sociológiu považuje spoločenstvo sociológov), definovanie sociológie a sociologického myslenia pomocou arbitrárných kritérií umožňuje jej klasifikovanie a triedenie podľa vopred stanovených znakov. Hirner takto skonštruoval model sociologického myslenia, pomocou ktorého sledoval základné konštitutívne zložky sociologického myslenia v histórii. Z toho vyplýva i dôsledok, že do histórie sociológie mohol zaradiť i také osobnosti a ich diela, ktoré žili nielen pred inštitucionalizáciou sociológie na Slovensku, ale i pred samotným konštituovaním sociológie ako vedeckej disciplíny.

Na druhej strane sa takýto prístup nevyhýba riziku „hrdinského modelu vedy“, teda že sa do histórie vedy zaradia iba tie osobnosti a koncepcie, ktoré zo súčasného pohľadu autora priamo prispeli k vývoju vedy. Hirnerov prístup je tak podobný

⁹ Hirner sa na viacerých miestach vyjadroval k príčinám, pre ktoré toto dielo nebolo vydané. Uvádza, že prekročil s vydavateľom dohodnutý rozsah práce a tiež, že v tomto texte nedostatočne využíval marxistických autorov a podobne.

„vývojovej histórii“ Stevena Seidmana. (Seidman, S., 1985) Z toho samozrejme vyplýva, že i na Hirnerovo dielo možno uplatniť veľkú časť pripomienok, na ktoré upozorňujú stúpenci *nových dejín sociológie*, či slovami Seidmana „historicisti“. Asi najoprávnenejšou výhradou voči Hirnerovmu dielu môže byť malá pozornosť, ktorú venuje mimovedným faktorom vplyvujúcim na vývoj vedy. Sám tvrdí, že závislosť vývoja sociológie od vonkajšieho prostredia sa nedá vedecky vyjadriť. (Hirner, A., 1970b, s. 47) Toto môže byť pri ním skonštruovanom modeli vývoja sociológie skutočne problém. Navyše si však treba uvedomiť kontext doby, v ktorej Hirner svoju koncepciu histórie sociológie vypracoval. V nedemokratickej spoločnosti pri nástupe normalizácie sa jednoducho nedalo slobodne zamerať na mimovedné vplyvy zasahujúce do vývoja sociológie, najmä ak boli v slovenskej realite generované predovšetkým politickou mocou. Paradoxne práve normalizácia svojou politicko-ideologicky motivovanou reštrikciou autonómie sociológie definitívne potvrdila veľký vplyv mimovedných faktorov na vývoj sociológie na Slovensku.

Je pochopiteľné, že kvalitná historiografia sociológie na Slovensku bola (a stále ešte je) vzhľadom na jej neustále mocenské ovplyvňovanie veľmi citlivou otázkou. Veď ako by sa takáto história dala napísať v podmienkach režimu, ktorý najprv sociológiu zlikvidoval, potom ju obnovil (a toto všetko sa dialo predovšetkým pod vplyvom politického vývoja v Sovietskom zväze), aby ju neskôr dôkladne ovládol a pridal jej výrečný prívlastok marxisticko-leninská? Na napísanie histórie sociológie v podmienkach tohto režimu by bolo treba nepochybne viac imaginácie (a vôbec nie sociologickej), ako by fakty boli ochotné zniesť. V konečnom dôsledku je teda vlastne pre slovenskú sociológiu len dobre, že sa nikto nepodujal na neľahkú úlohu vytvoriť mocensky konformnú konštrukciu histórie sociológie v druhej polovici 20. storočia (Hirnerovo monografické dielo končí rokom 1948). Takáto história by totiž bola nevyhnutne „kráľovstvom krivých zrkadiel“ a so skutočnosťou by nemala veľa spoločného. Napokon sa prvým významnejším ponormalizačným pokusom zmapovať vývoj slovenskej sociológie stala k režimu nekonformná štúdia S. Szomolányiovej *História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV* (Szomolányiová, S., 1990), ktorá v čase svojho prednesenia (1988) predznamenal rastúcu antitotalitnú orientáciu slovenskej sociológie. Je preto pochopiteľné, že v období po roku 1989 sa v slovenskej sociológii objavilo viacero textov, ktoré sa snažili uchopiť vývoj histórie slovenskej sociológie ako celok a vysloviť sa tiež k jej istým špecifikám.

Jednou z prvých štúdií po roku 1989 je text Jána Pašiaka a Ladislava Macháčka z roku 1992 (v slovenčine publikovaný až v roku 1998; Pašiak, J. – Macháček, L., 1998) Táto štúdia etapizuje vývoj sociológie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Text sa zaoberá zlomovými momentmi slovenskej sociológie v druhej polovici 20. storočia: inštitucionálnymi predpokladmi jej rozvoja po r. 1945, likvidáciou sociológie po roku 1948, jej obnovením začiatkom šesťdesiatych rokov, „normalizáciou“ po roku 1968, profesionalizáciou sociológie a etablovaním jej establishmentovej sociotechnickej funkcie v rokoch 1975 – 1985 a pluralizáciou sociológie v rokoch 1985 – 1989, keď sa okrem establishmentovej začína prejavovať i jej antitotalitná orientácia.

Prehľad vývoja sociológie, ktoré boli publikované po r. 1989, uzavriem štúdiou Evy Laiferovej z roku 2002 (Laiferová, E., 2002), v ktorej sa vývoj sociológie etapi-
zuje do šiestich celkov: 1. modernizačné tendencie, 2. inštitucionalizácia sociológie
a Anton Štefánek, 3. sociológia v Matici slovenskej a Alexander Hirner, 4. marxis-
tická a náboženská paradigma, 5. povojnový vývoj marxistickej sociológie a napokon
6. pluralizácia sociológie.¹¹

Potvrdenie mojej tézy, že historizujúci prístup je vzhľadom na významnú rolu mimovedných spoločenských faktorov na vývoj sociológie pre skúmanie histórie slovenskej sociológie heuristicky prínosnejší, však treba podložiť aspoň v stručnosti ich krátkou analýzou.

Najvýznamnejšou konštantou dejín slovenskej sociológie je teda veľký vplyv mimovedných (najmä mocenských) faktorov na jej vývoj. V minulosti boli tieto mimovedné vplyvy spájané najmä s priamymi zásahmi politickej moci, v súčasnosti na rozvoj vedy vplývajú najmä ekonomické podmienky. Vplyv mimovedných faktorov na slovenskú sociológiu sa dá naznačiť v tézach i chronologicky: vplyv násilnej maďarizácie na slovenskú spoločnosť a predovšetkým na slovenské ideové dejiny pred rokom 1918 (pozri napr. Klobucký, R., 2001), vplyv Antona Štefánka ako politika, ktorý sa zasadil o pôsobenie českých sociológov na Univerzite Komenského v Bratislave a tým i za inštitucionalizáciu sociológie na Slovensku (pozri napr. Laiferová, E., 1995), vplyv vojnového slovenského štátu, ktorý likvidoval marxistickú paradigmu v sociológii a presadzoval skôr náboženskú paradigmu, likvidácia sociológie stalinistickým režimom po r. 1948, jej obnovenie podľa vzoru Sovietskeho zväzu v šesťdesiatych rokoch¹³ i vplyv „normalizácie“, kvôli ktorej sa sociológia nemohla rozvíjať autonómne.

Mimovedné vplyvy, ktoré determinovali vývoj sociológie, sú pomenúvané pomerne často. (Pozri napr. Turčan, L., 2000) Oveľa menej sú naopak tematizované

¹³ V slovenskej sociológii sa doteraz málo zdôrazňuje medzinárodný kontext likvidácie sociológie v päťdesiatych rokoch a jej neskoršieho obnovenia (vplyv stalinistického a neskôr poststalinistického Sovietskeho zväzu). Podobný vývoj s likvidáciou sociológie a jej znovukonštituovaním je totiž zrejmy i v ďalších satelitoch sovietskeho Ruska – napríklad v Litve (Vosyliute, A., 2003), v Bulharsku (Gancheva, V., 2003), v Maďarsku (Némedi, D. – Róbert, P., 2002) či v Rumunsku (Larionescu, M., 2002).

vplyvy, ktoré mala a má sociológia na spoločnosť. Tu sa chronologicky tiež dajú naznačiť isté tézy hodné ďalšieho skúmania: vplyv hlasistickej (a masarykovskej) koncepcie československého politického národa na vznik a fungovanie unitárnej Československej republiky v medzivojnovom období, koncepcie národa u niektorých kresťanských autorov ako napríklad M. Chladného-Hanoša či Š. Polakoviča (bližšie pozri Laiferová, E., 2001) a ich dosah na ideológiu fašistického slovenského štátu (tu však treba upozorniť na to, že so svojimi totalizujúcimi koncepciami prišli až potom, čo sa na Slovensku začali uplatňovať i v reálnej politike a to predovšetkým pod veľmocenským vplyvom fašistického Nemecka), vplyv Machoninovho stratifikačného výskumu a jeho zistenie, že „rozdiely oboch častí republiky boli v roku 1967 také veľké, že nás nútia uvažovať o Čechách a Slovensku ako o dvoch relatívne samostatných sociokultúrnych oblastiach“ (Machonin, P., 1969, s. 88) o federalizácii Československa, vplyv sociotechnických opatrení na život v socialistickom Československu (viac pomáhali udržiavať režim, alebo sa v rámci možností snažili humanizovať životné podmienky ľudí?), protirežimové pôsobenie slovenských sociológov pred rokom 1989.

Už z tohto výpočtu je zrejmé, že významnou konštantou vývoja slovenskej sociológie je jej sociotechnická funkcia. Sociológia sa na Slovensku objavila v hlasistickom hnutí a bola predovšetkým prostriedkom na pretvorenie spoločnosti. Neskôr sa tejto tradície držala i marxistická sociológia. V medzivojnovom období to bola sociológia rozvíjaná v skupine DAVistov, neskôr v súvislosti s jej znovukonštituovaním v šesťdesiatych rokoch sa poukazovalo predovšetkým na jej možné sociotechnické možnosti. Paradoxne sa dokonca i protitotalitné tendencie pred rokom 1989 spájali so sociotechnikou – išlo o myšlienku tzv. „participatívneho výskumu“ (Frič, P. – Gál, F. – Dianiška, I., 1988), o ktorej sa neskôr široko diskutovalo. (Pozri Búzik, B., 1997) Je len pochopiteľné, že pri ruptúrach vo vývoji slovenskej sociológie sa pri každom jej znovuzakladaní operovalo praktickou užitočnosťou a využiteľnosťou sociológie, pri každej radikálnej zmene spoločenských pomerov sa kritizovala doterajšia teória (často stotožňovaná s ideológiou) a vyzdvihovali sa jej sociotechnické funkcie a empirizmus. I preto sa teda zdá, že históriu slovenskej sociológie treba skúmať predovšetkým s dôrazom na mimovedné kontexty, ktoré ju výrazne ovplyvňovali.

Sociologická teória v dejinách slovenskej sociológie

Špecifickým problémom slovenskej sociológie je postavenie teórie v jej histórii. Kusá (Kusá, Z., 1997) vo svojom polemickom texte považuje za jednu z tradícií slovenskej sociológie „nedôveru k teoretickej sociológii a spochybňovanie potreby rozvíjať sociologickú teóriu“. (s. 158) Zdá sa však, že toto tvrdenie je trochu nepresné. Je faktom, že sociologická teória bola na Slovensku vždy menej

rozvíjaná ako povedzme v Čechách, ale to pravdepodobne súviselo ani nie tak s jej zaznávaním, ale skôr s jej inými prioritami – už spomínaným veľkým dôrazom na sociotechniku a praktické využitie sociológie. Tento trend sa spája už s hlasistami (a A. Štefánkom, o ktorom píše Z. Kusá), ktorých zasa významne ovplyvnil T. G. Masaryk, ktorý tiež nikdy nevytvoril komplexný sociologický systém, ale snažil sa skôr o presah svojich sociologických myšlienok do praktického života. Aj preto až pomerne neskoro, v roku 1945 na Slovensku vyšla prvá sociologická monografická práca venovaná teórii sociológie – *Človek a spoločnosť* Alexandra Hirnera. (Hirner, A., 1945)

Špecifickým problémom je sledovanie vývinu sociologickej teórie počas socializmu. Tejto problematike sa venuje Ján Sopóci (Sopóci, J., 1997), ktorý konštatuje, že najväčšia časť slovenských sociológov sa v období šesťdesiatych až osemdesiatych rokov zaobišla bez výraznejšej teoreticko-metodologickej orientácie. Prevažná časť sociológov sa vo svojich prácach uspokojovala s formálnym prihlásením sa k marxizmu bez nejakých ambícií rozvíjať teóriu. Na druhej strane ale Sopóci považuje slovenskú sociológiu v tomto období za teoreticky heterogénnu, pričom táto heterogénnosť bola jednak skrytá, a jednak bolo nemarxistických autorov veľmi málo.

Témou nedostatočného zastúpenia teórie, ako i jej malej kvality v slovenskej sociológii v deväťdesiatych rokoch sa zaoberali viacerí autori. (Pozri napr.: Sopóci, J., 1995; Búzik, B., 1995; Kusá, Z., 1997; Sopóci, J., 1997; Búzik, B., 1997) Tento fenomén pretrváva dodnes a jeho príčiny sú rôzne¹⁴.

Špecifická malej sociológie

Veľmi významným špecifikom slovenskej sociológie je jej „malosť“ v zmysle malého počtu aktívnych sociológov. Slovensko je malá krajina s relatívne malým počtom obyvateľov, ale predsa len sa zdá, že v porovnaní s okolitými krajinami je slovenských sociológov i relatívne menej. To môže súvisieť predovšetkým s jej historickým vývojom, ale tiež so spoločenskými podmienkami a už spomínanými mimovednými faktormi, ktoré do sociológie výrazne zasahovali, a to prevažne negatívne. Slovenská sociológia nemá z historického pohľadu veľmi bohaté tradície, nemá svojich klasikov s „veľkými teóriami“, nemá v zahraničí všeobecne uznávaného, známeho a citovaného autora. Deštruktívny vplyv mimovedných

faktorov je v prípade takejto malej sociológie s obmedzenými tradíciami prirodzene veľmi účinný.

Malá sociológia sa musí vysporiadať s množstvom praktických obmedzení. Jedným z najvýznamnejších problémov sú i nízke administratívne kapacity, takže v takejto sociológii je relatívne veľká časť vedcov nútená venovať sa riadiacim, organizačným a administratívnym činnostiam na úkor vedy.

Problémom malej sociológie môže byť i jej neúplnosť a z toho vyplývajúca nekumulatívnosť poznania. Slovenská sociológia nikdy nemala rozvinuté všetky sociologické odvetvia, ktoré sa rozvíjali v svetovej sociológii. I Alijevová (Alijevová, D., 1997) upozorňuje na tento fakt a konštatuje, že sociológovia sa po druhej inštitucionalizácii sociológie v šesťdesiatych rokoch koncentrovali len na najnutnejšie predmety záujmu. Navyše jednotlivé odvetvia sociológie často stoja na jednej či dvoch vedeckých osobnostiach. Pri takomto stave sa ťažko zabezpečuje následníctvo a tým i kumulatívnosť poznania slovenskej spoločnosti. Podobné konštatovanie platí i o sociologických odvetviach, ktoré sa na Slovensku vôbec nekonštituovali (napr. historická sociológia), alebo ktoré sa síce v istom čase objavili, ale nefungujú kontinuálne (napr. sociológia hudby).

Na špecifický problém malej sociológie upozornili i Zuzana Kusá (Kusá, Z., 1996) a tiež Bohumil Búzík (Búzík, B., 1995), ktorí poukázali na to, že na Slovensku veľmi často rieši určitý vedecký problém iba jeden človek, v lepšom prípade jeden výskumný tím, ktorý o ňom nemá s kým diskutovať. To sa potom prejavuje i na nízkej komunikácii slovenských sociológov medzi sebou, ktorú preukázala svojou analýzou citácií slovenských autorov v časopise Sociológia v rokoch 1991 – 1995 Zuzana Kusá. (Kusá, Z., 1996)

Dalšie možné negatívum malej sociológie súvisí s osobnými vzťahmi jej protagonistov, čo je na Slovensku výrazne špecifický problém, pretože donedávna bola na Slovensku jediná katedra sociológie a doteraz jediné pracovisko základného sociologického výskumu (Sociologický ústav SAV) – a oboje v Bratislave. Na toto negatívum upozornila tiež Z. Kusá (Kusá, Z., 1997), ktorá vo forme hypotézy vyslovila myšlienku, že: „...imperatív solidarity v rámci neformálnych sietí slovenských sociológov znižuje našu schopnosť kritickej sebareflexie sociologickej produkcie a je aj prekážkou rozvoja sociologickej teórie“. (s. 156)

Vplyv českej sociológie

Dalšou výskumnou oblasťou v dejinách slovenskej sociológie je jej ovplyvňovanie inými národnými sociológiami. Tu treba spomenúť predovšetkým českú sociológiu. Slovenská sociológia vznikala pod vplyvom T. G. Masaryka na hlasistov. (Pozri Klobucký, R., 2000) Jeden z hlasistov – Anton Štefánek – sa po vzniku Československa zasadil o výučbu sociológie na Filozofickej fakulte Univerzity

Komenského v Bratislave. Keďže v tom čase bolo na Slovensku veľmi málo národnej inteligencie a chýbal tu i graduovaný sociológ, výučbu v Sociologickom seminári zabezpečovali až do r. 1938 osobnosti českej sociológie. Hlavne vďaka Štefánkovým osobným intervenciám prišiel do Bratislavy najprv profesor Josef Král (učil tu v rokoch 1924 – 1932 a zameral sa na sociálny vývoj a pokrok a predstavenie diel sociologických klasikov Durkheima a Spencera). Krála na Univerzite Komenského neskôr nahradil empiricky a štatisticky orientovaný Otakar Machotka. V rokoch 1936 – 1938 tu pôsobil aj filozof a sociológ Josef Tvrď. Sociológiu ako univerzitnú disciplínu na Slovensku teda vybudovali a prvú generáciu slovenských sociológov vychovali českí profesori, ktorí museli po roku 1938 kvôli zmene politicko-spoločenských pomerov a rozdeleniu Československa zo Slovenska odísť. Napriek tomu na Univerzite Komenského i počas klérofašistického slovenského štátu pôsobili českí sociológovia A. Obrdlík a B. Vašek (podrobnejšie celú históriu pôsobenia českých sociológov na Univerzite Komenského opisuje Eva Laiferová). (Laiferová, E., 1995)

Treba tiež spomenúť, že Anton Štefánek bol v tridsiatych rokoch členom redakcie brnenskej Sociologickej revue, významného českého sociologického časopisu, kde bol zodpovedný za uverejňovanie textov zaoberajúcich sa Slovenskom.

Dalšia sľubná spolupráca českých a slovenských sociológov, ktorá sa rozbehla po oslobodení v roku 1945, bola v Čechách i na Slovensku násilne prerušená nástupom komunistického režimu po roku 1948. Nepomohol ani spoločný protest osobností československej sociológie I. A. Bláhu, E. Chalupného a A. Štefánka – sociológia bola prehlásená za „buržoáznu pavelu“ a v oboch krajinách bola úplne zlikvidovaná, prípadne nahradená historickým materializmom.

Obroda sociológie sa v polovici šesťdesiatych rokov uskutočnila v úzkej spolupráci českých a slovenských sociológov. Na najvýznamnejšej sociologickej iniciatíve z tohto obdobia – Machoninovom výskume sociálnej stratifikácie, ktorého výsledky boli publikované pod názvom *Československá společnost* v roku 1969 v Bratislave, sa podieľal český (pod vedením P. Machonina) i slovenský (pod vedením R. Roška) výskumný tím. Tento výskum však postihol v oboch krajinách rovnaký osud – po tzv. „normalizácii“ začiatkom sedemdesiatych rokov bol označený vtedajšou mocou za prejav pravicového oportunizmu v československej sociológii a jeho autori boli politicky prenasledovaní. I preto sa už do dôsledkov neuskutočnila zamýšľaná hlbšia komparácia stratifikácie českej a slovenskej spoločnosti, ktorú mal uskutočniť slovenský výskumný tím.

V období sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa česká a slovenská sociológia vyvíjala veľmi podobne – jej hlavnou charakteristikou bolo jej ideologické obmedzovanie. Dôsledky normalizácie mali ťažký dopad na sľubne sa rozvíjajúcu úroveň sociologického myslenia v oboch krajinách. Isté odlišnosti sa prejavili iba v miere existenčných postihov proskribovaných sociológov – na Slovensku pre-

behla normalizácia z rozličných dôvodov o niečo mákšie ako v Čechách, kde mala zakázané publikovať takmer celá jedna generácia sociologických osobností a mocensky sa presadil takmer výhradne rigidný a ortodoxný marxizmus. Sociológia sa však rovnako v Čechách i na Slovensku izolovala od vývinu vo svete a ideologizovala sa. Na pôde ideologicky nezávadnej, oficiálnej sociológie sa v tomto období udržiavali kontakty medzi českými a slovenskými sociológmi v rozvíjajúcich sa rezortných a odvetvových sociológiách, ktoré však plnili primárne sociotechnické, establishmentové a prípadne i apologetické funkcie – snažili sa pomáhať riešiť rastúce problémy, ktoré režim produkoval.

Vplyv poľskej sociológie

Vplyv poľskej sociológie na slovenskú je zrejmý predovšetkým v období od šesťdesiatych rokov 20. storočia, keď poľskí sociológovia pomáhali znovuzakladať slovenskú (ale i českú) sociológiu, čo bolo spôsobené tým, že v Poľsku sa v stalinistickom období 1948 – 1955 sociológia nezlikvidovala úplne ako v iných satelitoch Sovietskeho zväzu. Poľskí sociológovia tak boli profesionálne pripravení odovzdávať svoje vedomosti a skúsenosti aj slovenským sociológom.

Poľskí sociológovia pomohli pri organizovaní celoslovenského seminára *K problematike marxistickej sociológie na Slovensku* (1963). Spolupráca vyvrcholila na československo-poľskej vedeckej konferencii v roku 1967 v Smoleniciach, na ktorej prof. J. Szczepańskému udelili čestné členstvo Slovenskej sociologickej spoločnosti. (Pašiak, J. – Macháček, L., 1998) O rozsiahlych kontaktoch Jana Szczepańskiego so slovenskou sociológiou píše v jeho nekrológu Ján Pašiak. (Pašiak, J., 2004)

Ján Bunčák (Bunčák, J., 1997) upozornil, že na Slovensku sa z pochopiteľných dôvodov presadzovala výhradne poľská marxistická sociológia (v prvej polovici šesťdesiatych rokov považuje za najvýznamnejšie osobnosti, ktoré ovplyvnili sociológiu na Slovensku, J. J. Wiatra, Z. Bauman a S. Szostkiewicz). Špecifikom tejto poľskej marxistickej sociológie bolo, že v centre jej pozornosti stáli problémy „riadenia ľudí, spoločnosti a filozofia riadenia“. (s. 141) Takáto verzia sociológie „...chcela byť prostriedkom riadenia spoločnosti a nástrojom pripravujúcim sociotechnické opatrenia pre subjekt, ktorý rozumie nevyhnutným zákonitostiam vývinu spoločnosti“. (s. 144) Vrchol vplyvu poľskej sociológie nastal v druhej polovici šesťdesiatych rokov¹⁵, po normalizácii tento vplyv postupne slabol a selekciou slovenských normalizátorov prešli už iba vybrané

poľské publikácie.¹⁶ Napriek tomu však v tomto období vyštudovalo v Poľsku sociológiu sedem slovenských sociológov (tento projekt bol pripravovaný ešte v šesťdesiatych rokoch) a existovala i spolupráca pri výskume. Osobné väzby, ktoré slovenskí sociológovia nadviazali v predchádzajúcom období s poľskými kolegami, stále udržiavali nadštandardné vzťahy medzi poľskou a slovenskou sociológiou. V neposlednom rade treba tiež v tomto kontexte pripomenúť monografiu Włodzimiera Winclawského o Antonovi Štefánkovi a vzniku slovenskej sociológie. (Winclawski, W., 1991)

Záver

Z iste neúplného výpočtu špecifik histórie slovenskej histórie je zrejmé, že pre jej skúmanie je najvhodnejší prísne chronologický a kontextuálny prístup. Iba takýto prístup pomôže odhaliť a analyzovať všetky mimovedné vplyvy, ktoré sa na formovaní slovenskej sociológie výrazne podieľali. Prístup, ktorý by zdôrazňoval klasifikáciu teórií v slovenskej sociológii, by nevyhnutne narážal nielen na problém malej teoretickosti slovenskej sociológie, ale nedokázal by tiež zachytiť všetky relevantné kontexty jej vývoja. Komplexné spracovanie histórie slovenskej sociológie, ktoré je ešte stále pre súčasných slovenských sociológov významnou výzvou, by sa malo orientovať podľa metodologických pravidiel opísaných Robertom Alunom Jonesom. (Jones, R. A., 1983) Takáto história sociológie by totiž vypovedala nielen o dejinách samotnej vedy, ale nepochybne by priniesla zaujímavé zistenia i o širších dejinách ideí a v konečnom dôsledku i o dejinách celej slovenskej spoločnosti.

Robert Klobucký je odborným pracovníkom Sociologického ústavu SAV, doktorandským študentom sociológie na Katedre sociológie Univerzity Komenského v Bratislave. Je výkonným redaktorom časopisu Sociológia. Venuje sa problematike histórie slovenskej sociológie, sociológii mládeže a sociológii poznania.

LITERATÚRA

- ALIJEVOVÁ, D., 1989: Formy historiografické sebereflexe v soudobé nemarxistické sociologii. In: Soudobá teoretická sociologie na Západě. ÚFS ČSAV, Praha.
- ALIJEVOVÁ, D., 1991: Súčasný vývojový trendy v západnej sociológii. In: Sociológia, 23, č. 4.
- ALIJEVOVÁ, D., 1997: Kryštalizácia škôl v slovenskej sociológii. In: Turčan, L., Laiferová, E. (eds.): O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- APPLEBYOVÁ, J. – HUNTOVÁ, L. – JACOBOVÁ, M., 2002: Jak říkat pravdu o dějinách. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.

¹⁵ Bunčák uvádza 26 poľských sociologických monografií, ktoré boli v r. 1963 – 1970 preložené do slovenského alebo českého jazyka.

¹⁶ Bunčák však upozorňuje, že i normalizátori slovenskej sociológie čerpali z poľských sociologických zdrojov, presnejšie spomína knihu J. J. Wiatra *Angažovaná sociologie, črty o sociologii a politice*, ktorá vyšla v roku 1970 a v ktorej autor zdôrazňoval stranickosť ako imanentnú črtu sociologického poznania. Tento prístup si neskôr osvojili normalizátori A. Sirácky a K. Rychtařík v knihe *Sociológia myšlení a činu* (1976).

- BOURDIEU, P., 1991: The Peculiar History of Scientific Reason. In: Sociological Forum, Vol. 6, No. 1.
- BUNČÁK, J., 1997: Poľské vplyvy na utváranie modernej slovenskej sociológie. In: Turčan, Ľ., Laiferová, E. (eds.): O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- BÚZIK, B., 1995: Teoretický pluralizmus alebo eklekticismus? In: Sociológia, roč. 27, č. 2.
- BÚZIK, B., 1997: Od kritiky teórie k empiricismu. In: Turčan, Ľ., Laiferová, E. (eds.): O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- BÚZIK, B. – LAIFEROVÁ, E., 2003: In Search of Its Own Identity: A Decade of Slovak Sociology. In: Keen, M., F. – Mucha, J., L. (eds.): Sociology in Central and Eastern Europe. Praeger, London.
- FRÍČ, P. – GÁL, F. – DIANIŠKA, I., 1988: Profesiová orientácia sociológa vo svetle spoločenských očakávaní. In: Sociológia, roč. 20, č. 4.
- GANCHEVA, V., 2003: Bulgarian Sociology: Lights and Shadows at the Dawn of the 21st Century. In: Keen, F. M. – Mucha, J., L., (eds.): Sociology in Central and Eastern Europe. Transformation at the Dawn of New Millenium. Praeger, London.
- GERHARDT, U., 2002: Worlds come Apart: Systems Theory versus Critical Theory. Drama in the History of Sociology in the Twentieth Century. In: American Sociologist, Summer 2002.
- HIRNER, A., 1945: Človek a spoločnosť. Metodické poznámky ku štúdiu sociálneho života. Matica slovenská, Martin.
- HIRNER, A., 1970a: Československá sociológia do roku 1948. SAV, Bratislava.
- HIRNER, A., 1970b: Metodologické problémy dejín sociológie s osobitným zreteľom na dejiny sociológie československej. In: Sociologický časopis, roč. VI, č. 1.
- JONES, R. A., 1983: The New History of Sociology. In: Annual Review of Sociology. Volume 9 (1983).
- JONES, R. A., 1985: Second Thoughts on Privileged Access. In: Sociological Theory, Vol. 3, No. 1.
- KAESLER, D., 1999: Why (still) History of Sociology? Letter from the President, No. 1. In: RCHS – Newsletter, January 1999.
- KLOBUCKÝ, R., 2000: Alexander Hirner – A Historian of Slovak Sociology. In: Sociológia, roč. 32, č. 6.
- KLOBUCKÝ, R., 2001: Vplyv T. G. Masaryka na konštituovanie slovenskej sociológie. In: Sociológia, roč. 33, č. 2.
- Kol. 1968: O koncepcii dejín čs. sociologie. Městský výbor Socialistické akademie, Brno.
- KUHN, T. S., 1981: Štruktúra vedeckých revolúcií. Pravda, Bratislava.
- KUSÁ, Z., 1996: Komunikácia na stránkach časopisu Sociológia. In: Problémové polia slovenskej sociológie. SÚ SAV, Bratislava.
- KUSÁ, Z., 1997: Nechcená kontinuita? In: Turčan, Ľ., Laiferová, E. (eds.): O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- KUSÁ, Z. – BÚZIK, B. – TURČAN, Ľ. – KLOBUCKÝ, R., 2002: Sociology – Slovakia. In: Kaase, M., Sparschuh, V. (eds.): Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989 – 2001). Social Science Information Centre (IZ) / Collegium Budapest.
- LAIFEROVÁ, E., 1995: 70 rokov odboru sociológie na FF UK v Bratislave. In: Sociológia v meniacej sa spoločnosti. Katedra sociológie FiF UK, Bratislava.
- LAIFEROVÁ, E., 2001: Nacionalizmus optikou slovenskej kresťanskej sociológie do r. 1948. In: Sociológia, roč. 33, č. 1.

- LAIFEROVÁ, E., 2002: Development of Modern Sociological Thinking in Slovakia. In: Studies in Modern Sociology. Katedra sociológie FiF UK.
- LARIONESCU, M., 2002: Sociology – Romania. In: Kaase, M., Sparschuh, V. (eds.): Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989 – 2001). Social Science Information Centre (IZ) / Collegium Budapest.
- MACHONIN, P., 1969: Sociální stratifikace v Československu 1967. In: Machonin, P., a kol.: Československá společnost. Bratislava, Epoque.
- MERTON, R. K., 2000: O historii a systematicke sociologické teorie. In: Studie ze sociologické teorie. Slon, Praha.
- MOZETIČ, G., 2002: Some Remarks on the Beginning and Development of Sociology in Austria. In: Laiferová, E. (ed.): Studies In Modern Sociology. Katedra sociológie FiF UK, Bratislava.
- NÉMEDI, D. – RÓBERT, P., 2002: Sociology – Hungary. In: Kaase, M., Sparschuh, V. (eds.): Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989 – 2001). Social Science Information Centre (IZ) / Collegium Budapest.
- OLLÍK, T., 1970: Sociológia a spoločenský vývin na Slovensku v rokoch 1945 – 1949. (A. Štefánek a rozklad sociografie). In: Sociológia, roč. 2, č. 2.
- PAŠIAK, J., 1969: Sociológia na Slovensku v rokoch 1957 – 1967. In: Sociológia, roč. 1, č. 1.
- PAŠIAK, J. – MACHÁČEK, L., 1998: Sociológia na Slovensku: predpoklad či skutočnosť. In: Sociológia, roč. 30, č. 1.
- PAŠIAK, J., 2004: Jan Szczepański (1913 – 2004). In: Memoriam. In: Sociológia, roč. 36, č. 5.
- POPPER, K. R., 1994: Bída historicizmu. OIKOYMENH, Praha.
- SEIDMAN, S., 1985: The Historicist Controversy: A Critical Review with a Defence of a Revised Presentism. In: Sociological Theory, Vol. 3, No. 1.
- SOPÓCI, J., 1995: Hľadanie teórie v slovenskej sociológii. In: Sociológia v meniacej sa spoločnosti. Katedra sociológie FiF UK, Bratislava.
- SOPÓCI, J., 1997: Problémy teoretickej diferenciácie v slovenskej sociológii. In: Turčan, Ľ. – Laiferová, E. (eds.): O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- SZACKI, J., 1981: Reflections on the history of sociology. In: International Social Science Journal, Vol. 33, No. 2.
- SZCZEPAŃSKI, J., 1967: Sociológia. Vývin problematiky a metód. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava.
- SZOMOLÁNIYOVÁ, S., 1990: História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In: Sociológia, roč. 22, č. 3.
- TURČAN, Ľ., 2000: The Circumstances of the Development of Sociology in Central European Countries – Slovak Sociology in the 20th Century. In: Sociológia, roč. 32, č. 6.
- TURČAN, Ľ. – LAIFEROVÁ, E., 1997: Kontinuita a modernizácia v sociológii na Slovensku v 20. storočí. In: Turčan, Ľ., Laiferová, E. (eds.): O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- TURČAN, Ľ. – LAIFEROVÁ, E., 2002: Štyri paradigmy v slovenskej sociológii po februári 1948. In: Sociológia, roč. 34, č. 2.
- TURNER, S. P., 1985: Weltgeist, Intention, and Reproduction: A Code. In: Sociological Theory, Vol. 3, No. 1.
- VOSYLIUTE, A., 2003: Sociology in Latvia after 1990. In: Keen, F., M. – Mucha, J. L., (eds.): Sociology in Central and Eastern Europe. Transformation at the Dawn of New Millenium. Praeger, London.
- WALLERSTEIN, I., 1984: The Development of the Concept of Development. In: Sociological Theory, Vol. 2.

- WARNER, R. S., 1985: Sociological Theory and History of Sociology: Autonomy and Interdependence. In: Sociological Theory, Volume 3, No. 1.
- WINCLAWSKI, W., 1991: Lud naród socjologia (Studium o genezie socjologii słowackej). Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.